

GÖKYÜZÜ

Reşat Nuri

Reşat Nuri Güntekin Gökyüzü adlı romanında, gerek ruhi gerek sosyal cepheleri mühim olan bir mevzuu ele alıyor. Muharrir “Gökyüzü” tabirile aklın hudutları içine girmiyen, her çeşit tabiat üstü kuvvet ve hâdiselere olan inançları kastediyor. Sihir, büyü, cine, periye veya ruhlara inanmak, dinî akideler, ispartizme hep birden “Gökyüzü”nü teşkil eder. Eserin kahramanı, altmış yaşlarında, hiç bir meslek edinememiş, iradile geçinip kitaplarla vakit geçiren bir “intellectuel”dir. Bütün hayatınca “ilim denilen şeye daima bir köle sadakatile” inanmış ve bağlı kalmıştır. “Gökyüzü masalları temelinden, yıkılmadıkça insanlığın kurtulmuş sayılamayacağını, istiklâllerin en güç elde edileni olan fikir istiklâlinin ancak böyle kazanılacağını daima yüksek sesle” söylemiştir. “Hiç şimdiye kadar bu yolda yürürken en küçük zaafa ve tereddüde” kendisini kaptırmamıştır. Bu “hür fikir havarisi”nin ispartizmeye meraklı, yakın bir arkadaşı vardır: Mükerrrem. O, çocukluğunda kuvvetli bir din terbiyesi almıştır; on beşle yirmi yaş arasında, intiharı düşündürecek kadar kuvvetli ruhi buhranlardan sonra “çocukluğunun muhteşem masalı kat kat gökleri, cennet ve cehennemleri, melek ve peygamberleri ile çöküp gitmiştir.” Fakat “orta yaşlılık” senelerinde kendisinde bir ispartizme merakı başlamıştır. “Mükerrrem, atedir, eski masum itikatlarına, cennet, cehennem, ahiret, ebedi hayat hayallerine bir daha dönmesine imkân yoktur. Fakat ispartizm onu başka bir yoldan başka türlü bir mistisizme doğru götürmektedir”.

Bir gün Mükerrrem Bursadaki ispartizmecî arkadaşlarından bir mektup alıyor. Perili diye tanınmış bir evde yapılan bir seansa iki ruhla konuşmuşlar ve ruhlara daha sonraki haftanın muayyen bir gününde kendilerini ispartizmecilere göstereceklerini vaad etmişler. Mükerrremi bu seansa davet ediyorlar. İhtiyar münevver ve onunla beraber oturan, uzak akrabalarından kimsesiz bir kız olan Sevim, Mükerrremle alay ediyorlar ve onunla beraber Bursa'ya gitmeye karar veriyorlar. Seans gecesi hem ihtiyar münevver hem de Sevim bütün alay ve tenkitlerine rağmen müphem korkular hissediyorlar ve ruhlara görünmesine meydan kalmadan genç kız bayılıyor, seans da bozuluyor. Dokuz ay Sevim doktorların teşhis edemedikleri garip bir hastalığa tutularak yatıyor. Diğer akrabalar Sevimin doğduğu zaman, Üsküdar'da Mangalar denilen bir tarikata mensup bir arap kadın tarafından tütsülendiğini ve bu tütsü şimdi tekrar edilmezse genç kızın öleceğini, soyuyorlar. “Hür fikir havarisi” bu sözlerle kulak asmıyor, fakat hastalık devam ettikçe mukavemeti azalıyor ve nihayet Sevimi Üsküdar'a götürüp, dağılan ocaktan arta kalan arap bacılara okutuyor, bir “peri düğünü” yaptırıyor.

Nihayet Sevim iyileşiyor ve kendisini eskiden beri seven bir gençle nişanlanıyor. Fakat ihtiyar münevver artık ruhi huzurunu kaybetmiştir. Sevimin hastalığı onu dindar ve mistik yapmamıştır; hâlâ kendi görüşlerinin doğru olduğuna kanidir ve bunun için de yaptığı hareket onu üzmektedir. Bütün hayatınca “kendini vehimden

kurtulmuş insanın en mükemmel modeli olarak ileri sür, sonra günün birinde bir çocuğun anlaşılmasız hastalığı karşısında ne yapacağını şaşır, Afrikalı bacılara tütsü yaktırmağa, putprest düğünü yaptırmaya kalk. Dünyada hiç bir düşkünlük bununla ölçülmez, hiç bir zaaf bir insanı bu kadar küçültüp alçatamazdı”, diyor.

Görülüyor ki muharrir “Gökyüzü” meselesini esas itibarile psikolojik cephesinden ele alıyor. Üzerinde durduğu nokta şahsiyetin tahlilidir. Gösteriyor ki bir insanın şahsiyeti mütecanis, ahenkli bir bütün değildir; mütenakıs cepheleleri vardır. İnsan aklı (rasyonel) bir mahlûk da değildir; onun hareketlerini tayin eden gayri aklı, ferdin kendisinin de anlıyamadığı bir takım derin âmiller vardır. Ferdin aklı ile kabul edip inandığı ve iradesi ile yaptığı hareketlerle bu derin âmillerin tesirile yaptığı hareketler birbirine uymaz, ferdi tenakusa düşürür. Şahsiyetin bu tenakusu yalnız eserin kahramanının hayatile anlatılmamıştır. Eserin diğer şahıslarında da bu tenakusun başka tezahürleri görünür. Ate geçinen fakat aynı zamanda ispiirtizmeye inanan Mükerrerem bunlardan biridir, Bursa’daki ispiirtizmecilerden biri eski bir fizik muallimi, ikincisi bir hukukçu, üçüncüsü genç bir ilk mektep öğretmenidir. Mektep tahsili, nazari bilgi insanları muhakkak surette hurafelere inanmaktan kurtarmaz; kurtarsaydı bu insanların ispiirtizme masası etrafına oturmamaları lâzım gelirdi. Diğer taraftan perili evde oturan “cahil”, ihtiyar muhacir kafasını bütün örümcekli fikirlerden kurtarmıştır. Sevimin hastalığını tütsü ile tedaviye taraftar olan akrabalar arasında da bir mühendis ve genç bir bankacı vardır.

Şahsiyetin mütenakıs cephelelerine ve aklı mahiyetle olan kitap bilgisi ile hareketlerimiz arasında sıkı ve kat’i bir bağ olmadığına işaret ederek muharrir meseleyi vazediyor ve, maalesef, vazetmekten ileriye de pek gidemiyor. Bütün kitap sadece meselenin vaz’ıdır; tahlil ve izah kısımları çok zayıf. Son bir kaç sahifede, bir kaç satırlık bir izah teşebbüsü var. Bu izah iki nokta etrafında toplanıyor. Birincisini ihtiyar münevverin eski arkadaşlarından bir doktorun ağzından işitiyoruz. Senelerce evvel, kemik veremi olan oğlunu kurtarabilmek ümidi ile, o da, yaraları sıkı ve güzel sarmakla meşhur bir tımarcıya müracaat etmiş. “Ne yapalım hepimiz insanız, diyor. İnsan bir felâkete uğradı mı muhakemesi duruveriyor. Bir hastalık sayıklaması esnasında söylediğimiz şeylerden nasıl mes’ul değilsek bir felâket karşısında muvazenemiz sarsıldığı zaman yaptığımız işlerden de mes’ul değiliz. Nitekim, bende olduğu, gibi, atlattıktan sonra insan gene eski fikirlerine dönüyor.” Fakat hakikatta bu ifade bir izah olmaktan uzaktır. Mesele bir ahlâki mes’uliyet meselesi değil. Muvazenemizi kaybettiğimiz anlarda yaptığımız hareketlerden mes’ul değiliz, demekle düğüm çözülüyor. Neden muvazenemizi kaybediyor ve irrasyonel usullere müracaat ediyoruz? Cevap verilmesi lâzım gelen soru budur. Her felâket karşısında bu suretle hareket etmiyoruz. Eğer felaketi önliyecek, tehlikesini bertaraf edecek vasıtalara, yani âlet, usul ve bilgiye, maliksek muvazenemiz bozulmuyor ve “Gökyüzüne” müracaat etmeden harekete geçebiliyoruz. Fert için olduğu kadar cemiyetler için de vaziyet böyle görünüyor. Meselâ, tabiat kuvvetlerini önliyecek için vasıtaları kifayetsiz olan iptidaî cemiyetlerde “Gökyüzü” inançları ve bu inançların ifadesi olan merasim ve mensekler tabiatı işletme faaliyetlerinde büyük bir rol oynar. Ava gitmek, balığa çıkmak, toprağı işlemek faaliyetlerine büyük mikyasta sihir karışır. Hâlbuki rasyonel bilgiye ve usule ve kifayetli teknolojiye malik olan ileri cemiyet-

lerde tabii menbaları işletme faaliyetleri “Gökyüzü”nün müdahalesi olmadan yapılır. Elimizdeki vasıtalar gayelerimize götürmek için kifayetsiz olduğu zamanlarda “Gökyüzü”ne bu kifayetsizliği tamamlamak, boşluğu doldurmak için müracaat ediyoruz; bu suretle kaybettiğimiz “emniyet hissi”ni tekrar elde etmeğe uğraşıyoruz.

Muharririn öne sürdüğü ikinci izah şeklini eserin kahramanından öğreniyoruz, “Çocuklukla beraber hayal ve masal devrini kapıyoruz; hurafeler, boş itikatlar bacalarımızda yuva tutmuş leylekler gibi kanatlanıp kanatlanıp bilinmez bir yerlere doğru uçuyorlar. O yaşta, bir gün ortasında gibi, her şey açık ve aydınlıktır”. Fakat sonra ihtiyarlıkta “vücut kuvvetten düşüyor, damarlar sertleşiyor, fikirler titriyor, bulanıyor.” İnsan tekrar Gökyüzüne dönüyor ve “leylekler” tekrar dönüp geliyorlar. “Onların gitmeleri gibi gelmeleri de sadece bir mevsim meselesidir. Başka mesleklerde tekaütlük olduğu gibi “fikir” adamları için de böyle bir tekaütlük hakkını neden kabul etmemeli?” İhtiyar “hür fikir havarisi” kendisi için, “ne çıkar biz artık rollerini bitirmiş, cemiyete vereceğini vermiş mütekaitlez”, diyor. Bu ifadeler de meselenin bir tahlili vs izahı olmaktan uzaktır; daha ziyade bir “özür dilemek”tir. Batıl itikatların çocuklukta ve ihtiyarlıkta mevcudiyeti “bir mevsim meselesidir” demek meseleyi halletmiyor. Bu itikatlar neden mevcut? Bunları biz nasıl ediniyoruz? Gençlik senelerinde bunlardan hakikaten kurtulanlar ihtiyarlıkta tekrar aynı inançlara dönerler mi? Yoksa bu suretle çocukluk çağının ruhî seviyesine dönenler hakikatte hiç bir zaman o batıl itikatlardan kurtulamayanlar mıdır? Eserin kahramanı hakikaten bir “hür fikir havarisi” mi idi? Kanaatimce, hayır. O batıl itikatlardan kurtulmamıştı, yalnız bu itikatları şuurunun baskısı altında gömülü kalmıştı. Onda, perili evde oturan muhacirin sakin metanetini göremiyoruz. Sual soruyor, münakaşa ediyor, seansın yapıldığı gece müphem fakat kuvvetli korkular geçiriyor. Daha baştan okuyucu onun sarsılacağı ve nihayet düşeceğini hissediyor. Zaten böyle olması da onun şahsiyetile kabili teliftir, O hiç bir zaman hakikî bir “hür fikir adamı” olmamıştır. Fikir adamı olarak hiç bir eser vermemiştir ki şimdi sonunda mütekaitlelik talep etmekte haklı olsun. Gençliğinde, meşrutiyetten evvel, okuduğu kitaplardan ilham alarak ileri geri söylendiğinden dolayı sürgün edilmiştir. Daha karakola getirilir getirilmez bütün “ihtilâl” ve “inkilâp” iddialarından vazgeçtiği halde meramını anlatamamış ve bir kere de böyle damgalandıktan sonra kendisine atf edilen rolü sureta oynamak mecburiyetinde kalmıştır. Meşrutiyetin ilânından sonra da hiçbir sahada hiçbir iş görmemiştir. Kendisi de bunu itiraf eder: “hakikatta benim memlekete hizmetim sineğin arabaya yardımından pek farklı değildir”. İşte en geniş bir programla başlamış kırk senenin hikayesi... “iflâs ve rezalet...” der. Kısacası bu adam hiçbir zaman inandığını iddia ettiği fikirleri tatbikat sahasına koymağa muvaffak olamamıştır. Sadece bir “kütüphane kurdu” olarak kalmıştır. Fikrî hayata yaşadığı hayat birbirine dokunmadan ayrı ayrı kanallardan akmıştır. Reşat Nuri bu adamın şahsiyetini tahlil ederken tipik “münevver” şahsiyetini belirtmiş oluyor; onda gördüğü zaaf tipik bir “münevver hastalığı”dır: Düşündüğünü ve söylediğini yaymamak, yaşyamamak! Siyasî ve içtimâî sahalarda fikirlerine göre yaşamamış olan bir adamın, batıl itikatlara inanmamak ve hayatını ona göre idare etmek meselesinde de aynı zaafa düşmesi gayet tabiidir; başka türlü olamazdı.

Batıl itikatların ihtiyarlıkta tekrar belirmesini bir zaruret olarak kabul etsek bile,

ya genç yaşlarında bile “gökyüzü”nden medet uman insanlara ne diyelim? Gençmektep muallimi, yüksek tahsil görmüş genç bankacı, pratik ve rasyonel bir sahada çalışan mühendis... Onlar nasıl oluyor da hem ilim öğrenip ilim öğretiyorlar, hem de Gökyüzünün tılsımından kurtulamıyorlar? Muharrir, Gökyüzü itikatlarının “insanlığın hamurunda” olması ihtimalini ortaya sürüyor. Devirler boyunca insanlık bu fikirleri gütmüştür; bir çok mücadelelerden sonra nihayet ilmî görüşe erişebilmiştir; fakat bu zihni yapı daha çok yenidir, satıhdadır; çabucak yıkılır. “İnsanlığın hamurunda” ne demektir? Yani fitraten insanın biyolojik tabiatında mı mevcut demektir? Eğer öyle ise mücadele lüzumsuzdur, terakki mümkün değildir, çünkü insanın biyolojik tabiatını değiştirmek imkânsızdır, Biyolojik bir determinizm kabul etmek lâzım gelecektir. Bu hususta muharririn görüşü müphemdir ve tereddütlüdür. “Cahil” muhacirin de Gökyüzüne inanmadığını görünce şöyle bir sual soruyor: “Yoksa Gökyüzü illeti, denildiği gibi insanlığın hamurunda olan bir şey değil de ona sonradan katılan ve yayılabildiği yerlerde salgınlar yapan bir yabancı maya mı?” Meseleyi burada bırakıyor, suale cevap vermiyor. Gökyüzünün kökleri insanlığın hamurunda değil, mevcut cemiyet şartlarındadır. Fert olarak, veya topluluk halinde, insanlar hayat şartlarına mevcut vasıtalarla intibak edemeyince, bu vasıtalar karşılaşılan vaziyetlerle başa çıkmak için kâfi gelmeyince tabiat üstü kuvvetlere dayanan vasıtalara müracaat ediliyor.

Gökyüzü inançları bir kere yerleştikten ve “içtimaî verasetin” bir parçası haline geldikten sonra bu şartlar içinde doğan fertte de bu inançlar yerleşiyor. Rasyonel bilginin ve vasıtaların inkişaf ettiği sahalarda Gökyüzü inançları sarsılıyor, böyle bir inkişaf göstermeyen sahalarda ise devam edip gidiyor. Meselâ ilmî bilginin ve tekniğin hâkim olduğu insanın tabiatla münasebetinde Gökyüzü inançları temamiyle değilse bile büyük mikyasta ortadan kalkmıştır; hâlâ kaotik bir halde olan insan münasebetleri sahasında ise devam etmektedir. Tekâmül cemiyetin her cephesinde aynı zamanda ve aynı sür’atle vaki olmuyor; bir taraf ilerlerken diğer bir taraf geri kalıyor. Bunun için hem ilmî görüş hem gökyüzü itikatları aynı zamanda aynı cemiyette mevcut olabiliyor. İçtimaî şartlardaki bu ayrılık ve tezat bu şartlar içinde yetişen fertlerde de kendini gösteriyor. Laboratuvarında çalışırken rasyonel prensipler ve vasıtalarından başka hiç bir şey kabul etmeyen, her iddianın vakıalarında delillerini arayan âlim, laboratuvarından çıktıktan sonra kilisesine gidip diz çökerek dua edebiliyor. Zıt şartlar altında teşekkül eden şahsiyet de zıt unsurları ihtiva ediyor. Bu zıt unsurların, bir insanın şahsiyetinde nisbî mevkii o insanın yetiştiği hususî hayat şartlarına bağlıdır.

Hülâsa, Reşat Nuri bu kitabında mühim bir meselenin üzerine parmağını basıyor; meseleyi oldukça muvaffakiyetle vaz da ediyor, fakat sonra kendisi de işin içinden çıkacağını pek bilemiyor. Bütün zaaflarına rağmen Gökyüzü dikkate değer bir romandır. Hiç şüphe yok ki Çalı Kuşu ve Dudaktan Kalbe’den Kızılıcak Dalları ve Gökyüzüne kadar bu romancımız büyük merhaleler aşmıştır.

Yurt ve Dünya, Sayı 9, Eylül 1941